

המורדים, מה הם אומרים? עתידה של סוריה מנקודת מבטם של מתנגדי המשטר

ענת בן-נון*

יוני 2013

סופה של מלחמת האזרחים בסוריה, שהחלה במחאה לא אלימה לפני כשנתיים, עדיין לא נראה באופק. בעוד הקהילה הבינלאומית נמנעת מלהתערב באופן שיכריע את הכף, הלחימה בין אסד למורדים נמשכת, וכוללת אפילו שימוש בנשק כימי. בהיעדר חוק וסדר, קבוצות קיצוניות וכנופיות הולכות וצוברות כוח במדינה. מצב זה גבה כבר כמאה אלף קורבנות בנפש, והפך מיליוני סורים לפליטים במדינתם (Internally Displaced Persons) ובמדינות שכנות. לאן מועדות פניה של סוריה? כיצד יהיה ניתן לסיים את מלחמת האזרחים בה ולמנוע את התפוררותה?

מכון המחקר Orient Research Center בדובאי פרסם לאחרונה מחקר מאת גורמי אופוזיציה סורים שמנתח את המתרחש בסוריה ושמציג שורה של תרחישים עתידיים. מכון מיתוים רואה חשיבות בהבנת המתרחש באזור גם דרך נקודת המבט של גורמים מקומיים, ולכן בחרנו להציג בפניכם את עיקרי המחקר הסורי, וזאת בתיאום עם המכון שפרסם אותו. לקראת סופו של הנייר שלפניך מובאת גם התייחסות ישראלית לדברים, מאת פרופ' משה מעוז.

הדרך למצב הנוכחי

כדי להבין לאן פניה של סוריה, יש להבין כיצד הגיעה המדינה למצבה הנוכחי. מעבר לשינויים אזוריים במזרח התיכון, שללא ספק השפיעו על המחאה כנגד השלטון בסוריה, נראה כי שינויים שחלו בהנהגה הסורית החל מעלייתה של משפחת אסד לשלטון (ב-1971), הובילו עם הזמן להתפוררות הלגיטימיות השלטונית של המשטר. שלטונה של מפלגת הבעת' בסוריה התבסס בעיקר על הלגיטימיות המהפכנית שלה, בזכותה הגיעה לשלטון ב-1963, ועל אמנה חברתית שכללה שלושה מרכיבים: אחדות ערבית; חירות מגורמים זרים; וסוציאליזם.

עם עלייתו של חאפז אל-אסד לשלטון, האמנה החברתית החלה להתפורר. בסיס התמיכה הרחב שסיפקו המעמדות הבינוני והנמוך הוחלף בקליקה צבאית עלאונית קטנה. בתקופה זו, נראה כי אלימות מערכתית שימרה את הנאמנות והסדר במדינה. לאחר מותו של אסד ועם עלייתו של בשאר אל-אסד לשלטון (ב-2000) החלה ליברליזציה כלכלית שאמנם הצליחה בתחילה אך מהר מאוד, בעקבות ניהול כושל וסיבות נוספות, הובילה את סוריה למשבר כלכלי. אי-היכולת לספק זכויות סוציאליות לאזרחים ולפתח את סוריה מבחינה כלכלית, בשילוב עם ההתקרבות לאיראן והיעדר ההתקדמות לגבי החזרת רמת גולן, הביאו להפרת האמנה החברתית של מפלגת הבעת' והובילו לשחיתות, להבדלי מעמדות, ולאובדן תחושת השייכות והסולידריות במדינה.

* ענת בן-נון היא המתאמת הישראלית של פורום ארגוני השלום הפלסטיני ישראל. לענת תואר שני ביישוב סכסוכים בינלאומיים מאוניברסיטה האמריקאית בושינגטון ותואר ראשון ביחסים בינלאומיים מאוניברסיטת ברנדייס בארה"ב.

מלחמת האזרחים, השלכותיה, והציפיות מהקהילה הבינלאומית

זהו הבסיס ממנו יצא לדרך ב-2011 ניסיון בלתי-אלימים להפיל את המשטר ולהקים בסוריה דמוקרטיה פלורליסטית. אך האלימות שהלכה וגברה מצד משטרו של אסד הובילה למצב בלתי נסבל בו הרג האזרחים הלך רחוק מידי, וכך, בשילוב עם עריקים מצבא אסד, הפכה המחאה לאלימה ובסופו של דבר למלחמת אזרחים עקובה מדם. ככל שעובר הזמן, האסון ההומניטרי במדינה הולך ומחריף, הכלכלה קורסת, זליגת הלחימה למדינות שכנות הולכת וגדלה, וכוחות קיצוניים וכנופיות מצליחים לצבור כוח. מיום ליום, סוריה הופכת ליותר מפוצלת וליותר נחשלת.

שלושה וחצי מיליון אזרחים הפכו לפליטים במדינתם, חמש מאות אלף אזרחים רשומים כפליטים בעיראק, ירדן ותורכיה, ורבים נוספים אינם רשומים אך חיים כפליטים במדינות אחרות, דוגמת מצרים. ישנן רמות גבוהות של אבטלה, עוני ואינפלציה, הרס תשתיות בערים, פגיעה בתעשייה ובחקלאות, מחסור במטבע חוץ וסגירה של רוב העסקים במדינה. כל זאת, בשילוב עם המחיר הכספי הגבוה שמשלם המשטר עבור הלוחמה (הכולל גם בונוסים לקצינים על מנת שלא יערקו), מובילים להיעדר יכולת מצד משטר אסד לספק צרכים בסיסיים לאזרחים. באזורים שבשליטת צבא סוריה החופשי (FSA), בהם אין כלל שלטון מרכזי, המצב חמור עוד יותר.

מבחינת מצב הלוחמה, ה-FSA אמנם הצליח ליצור קואליציה ולהשתלט על מספר אזורים אך הוא מפוצל לכשש מאות ארגונים ולא קיימת בו הנהגה מרכזית. חוסר היכולת שלו לספק צרכים בסיסיים עבור האזרחים מקשה עליו לצבור לגיטימציה בקרב האוכלוסייה. במקביל, צבא אסד מנסה לייצר מצב בו ללא המשטר הנוכחי סוריה תתפרק. הוא עושה זאת על ידי פיתוח מנהיגויות אזרחיות בצבא ועל ידי העצמת הפערים בין פלגים שונים בחברה. מצד שני, הצבא נחלש בעקבות הידלדלות משאבים ועריקות.

נראה כי אף צד לא יהיה מסוגל להכריע את האחר בזמן הקרוב ללא עזרה חיצונית. כלומר, סוריה לבדה אינה יכולה להגיע לפתרון. גם המורדים וגם צבאו של אסד כבר מבינים שלמערב אין "תיאבון" למלחמה נוספת, ושהתערבות צבאית רחבת היקף של כוחות בינלאומיים אינה עומדת כעת על הפרק. בעוד שרוסיה ואיראן שומרות על קשריהן עם אסד ומנסות להגן על האינטרסים שלהן באזור, כינסה ארה"ב כמאה מדינות לדיון בנושא הסורי מחוץ לאו"ם, על-מנת להימנע מהווטו הרוסי או הסיני הצפוי במועצת הביטחון. ארה"ב אף הקימה קואליציה של גולים סורים בניסיון לקרב בין גורמים שונים באופוזיציה.

בינתיים, המורדים בתוך סוריה קוראים לסיוע בינלאומי בדמות בקשות לאזורי חיץ, מסדרונות בטוחים והתערבות צבאית. קריאות אלה לא נענות, והדבר יוצר אצל המורדים תחושה שלקהילה הבינלאומית לא באמת אכפת מהסבל הסורי ושסדר היום הבינלאומי לאו דווקא תואם את האינטרסים של העם הסורי. הפחד הגדול של המורדים הוא שניסיון מעורבות בינלאומי יוביל לבסוף לפיצול גיאוגרפי של המדינה ויהפוך את סוריה למדינה נחשלת, בה קבוצות אתניות נאבקות לשפר את מעמדן בעוד כוחות חיצוניים מנסים לכפות את האג'נדות שלהם, כפי שקורה בלבנון.

תרחישים לעתיד

האם יכולה סוריה להגיע מנקודת השפל הנוכחית שלה למצב של מדינה דמוקרטית מתפקדת או שמא גורלה כבר נחרץ? כל ניסיון לבחון תרחישים לעתידה של סוריה צריך לקחת בחשבון שני צירים מרכזיים: כוחן של הקבוצות הקיצוניות הפועלות במדינה, ואפשרות קריסתם של המדינה ושל המשטר. במקרה בו קבוצות קיצוניות תתחזקנה, קיימת סבירות גבוהה שהסכסוך הפנימי יהפוך למלחמה בטרור מצד גורמים בינלאומיים, ושגם מדינות האזור יחושו מאוימות ויגיבו בהתאם. במקרה בו המדינה תקרוס בגלל החלשות צבאית וכלכלית, קיימת סבירות גבוהה שגופים שונים מתוך הצבא יצברו כוח, שהמדינה תפוצל, ושהאזרחים יוסיפו לסבול מהפעלת כוח ברוטלית וקיצונית.

אל מול שני הצירים הנ"ל, משרטט המחקר מספר תרחישים לעתידה של סוריה:

1. המורדים מנצחים בסכסוך האלים לפני קריסה מוחלטת של סוריה כמדינה, ומחליפים את המבנה הפוליטי הישן במבנה חדש ודמוקרטי (המשטר מוחלף והקבוצות הקיצוניות לא מתחזקות);
2. המשטר מתמוטט כתוצאה מהלחימה, מהעריקות ומהלחץ הבינלאומי, אך אין גוף או מבנה ברור שמחליף אותו, והדבר מאפשר את עליית כוחם של הקיצונים (המשטר קורס והקבוצות הקיצוניות מתחזקות);
3. המשטר מתמוטט, ולאחר מכן מתקיים משא ומתן ארוך בין הגורמים השונים במדינה שמוביל לתהליך שינוי ושיקום הדרגתי, בו לוקחים חלק כל הגורמים שלחמו נגד אסד (המשטר קורס והקבוצות הקיצוניות הופכות לחלק מהסדר החדש).
4. הנשיא מתחלף אבל המשטר והמנגנונים הישנים נשארים, כפי שקרה בתימן (המשטר אינו קורס והקבוצות הקיצוניות עלולות להתחזק);
5. המשטר מצליח לגבור על המורדים דרך דיכוי מסיבי ואלים (המשטר אינו קורס והקבוצות הקיצוניות עלולות להתחזק);
6. הסכסוך האלים ממשיך והדבר מוביל לבסוף למעורבות צבאית של כוחות קיצוניים (המשטר קורס וקבוצות קיצוניות עלולות להתחזק);
7. הסכסוך האלים ממשיך, מחריב את סוריה כפי שאנחנו מכירים אותה, ומפצל אותה ליחידות קטנות הנלחמות על כוח, מעמד ועל היכולת להבטיח לעצמן מימוש צרכים בסיסיים (המשטר קורס, כוחות קיצוניים מתחזקים).

התרחישים בהם **המדינה והמשטר נותרים על כנם והקבוצות הקיצוניות מתחזקות רק במעט** נתפסים במחקר כבלתי-סבירים וכמועדפים על משטר אסד, כמו גם על איראן ורוסיה.

התרחישים בהם ישנה **קריסה מוחלטת של המדינה והקבוצות הקיצוניות מתחזקות** מוצגים במחקר כמסוכנים ביותר וכמועדפים על אל-קאעידה. הם צפויים לפצל את סוריה ולאיים על מדינות באזור.

התרחישים בהם **המדינה במתכונתה הנוכחית קורסת אך הקבוצות הקיצוניות נשארות חלשות** מוצגים במחקר כמועדפים על ארצות הברית, ישראל, תורכיה והאחים המוסלמים. הם יאפשרו תהליך שיוביל ליצירת מבנה פוליטי חדש בסוריה (בדומה להסכם טאיף מ-1989, שהביא לסיום מלחמת האזרחים בלבנון).

התרחיש המועדף על המורדים וכן על הליגה הערבית, האיחוד האירופי והאו"ם הוא זה בו **המורדים מנצחים לפני קריסת המדינה, ומחליפים את המבנה הפוליטי הישן במבנה חדש ודמוקרטי**.

כדי שהתרחיש המועדף על המורדים יוכל להתממש, יחסי הכוחות בין צבא אסד ל-FSA חייבים להשתנות לטובת המורדים לפני שהצבא והמדינה יתפרקו. סוריה תישאר מאוחדת רק אם המורדים יהיו מסוגלים להשתלט על הצבא ועל מוסדות השלטון ולהקים אותם מחדש. בלי מוסדות אלה, סוריה עלולה להידרדר למצב כמו של עיראק.

בינתיים, על ה-FSA להימנע מלערב אזרחים בלחימה ולהימנע מפגיעה באזרחים, על מנת שיתאפשר למורדים לזכות בלגיטימציה מהעם לאחר שינצחו. אך כפי שהוזכר לעיל, קשה לראות את התרחיש הזה יוצא לפועל ללא התערבות חיצונית. כדי שה-FSA יתחזק וכדי למנוע את פיצול ופירוק המדינה, גורמים חיצוניים (דוגמת ארה"ב) צריכים לפעול בצורה מורכבת ומחושבת, המשלבת מהלכים דיפלומטיים וצבאיים כאחד.

לאחר נפילת המשטר הנוכחי, איחודה של סוריה ומניעת מלחמות בין פלגיה ידרשו מנהיגות חזקה. ניצחון המורדים יעניק להם לגיטימציה מהפכנית, ויסייע להם לבסס את שלטונם. ואולם, בעידן הדמוקרטי לגיטימציה מסוג זה אינה מספיקה עוד. על מנת שסוריה תישאר מאוחדת תחת מנהיגות חזקה יהיה צורך לחבר חוקה חדשה, שתיקח בחשבון את מבנה החברה הסורית ואת מאפייניה התרבותיים, ושתבטיח דמוקרטיה ופלורליזם. כדי לסייע לתהליך שכזה להצליח, יש להקים פורום לדיאלוג לאומי סורי. לצדו יהיה צורך להקים גוף בינלאומי, שיסייע להצלחת הפורום, ושייתן ערבויות לתוצריו.

אתגרים קשים ניצבים בפני סוריה ובפני הקהילה הבינלאומית. עיקרי המחקר המוצג בנייר זה מראים שבראש אתגרים אלו מצויים הצורך בבניית מנגנון שיאפשר את החלפת המשטר הנוכחי, וגיבוש הנוסחה הנכונה לשיקום סוריה ואיחודה לאחר מכן. אם ישכילו בסוריה ובקהילה הבינלאומית להתמודד עם אתגרים אלו כראוי, קובע המחקר, אפשר יהיה למנוע את התפרקותה של סוריה ואת עליתן של קבוצות קיצוניות, ובמקום זאת להתחיל בתהליך של שיקום ובנייה מחדש.

הזווית הישראלית - התייחסות מאת פרופ' משה מעוז

בתגובה לממצאי המחקר, משרטט פרופ' משה מעוז, מומחה לסוריה מהאוניברסיטה העברית וממכון מיתוים, את התרחיש המועדף עליו לעתיד סוריה, ומתייחס לתפקיד שעל ישראל למלא למען מימוש:

במאמץ משותף ושיטתי של תורכיה, סעודיה, קטר וירדן, ובסיוע מאסיבי של ארה"ב ונאט"ו ניתן לחזק ולגבש את צבא סוריה החופשי (כ-50,000 לוחמים כיום), ליצור אזור חיץ רחב בתוככי גבולה הצפוני של סוריה, ולמנוע פעילות של חיל האוויר הסורי באזור זה. ברור לחלוטין כי איראן ורוסיה יתנגדו חריפות למהלכים ערביים-מערביים כאלו, וימשיכו לתמוך בשלטונו של אסד ובבלימת השפעתה של ארה"ב באזור. כמו שעשו בקוסובו, על נאט"ו וארה"ב לנקוט במעורבות צבאית כדי למנוע טבח של אזרחים, לנתק את הברית בין אסד ואיראן ולסייע לנציגי הרוב המוסלמי-סוני (70%) לתפוס את השלטון בדמשק.

ישראל איננה צריכה כמובן ליטול חלק במעורבות צבאית ישירה בסוריה, אולם היא יכולה לסייע באופן חשאי במודיעין מדויק על המערך הצבאי של אסד, וגם להרחיב את הסיוע ההומניטארי לפליטים ולנפגעים סורים. כיצד יכולה מדינת היהודים לעמוד מנגד כאשר אסד ממשיך לטבוח בעמו? על ישראל להביע בפומבי תמיכה ב-FSA ובהנהגה האזרחית של הזרם המרכזי של המורדים המוסלמים, חילונים ודתיים (כולל האחים המוסלמים), שגם עמם ניתן לנהל משא ומתן בהגיעם לשלטון. בדרך זאת ישראל תאותת למורדים הסונים ולמדינות סוניות באזור כי היא רוצה לחבור לברית אסטרטגית אזרחית שתפעל להפלת משטר אסד וכך גם תחליש את איראן וחיזבאללה.